

VARHANY

ZÁKLADNÍ PŘEHLED PEDAGOGICKÝCH TÉMAT

(materiál určený zejména začínajícím učitelům základních uměleckých škol)

Autor: Mgr. Lukáš Trykar

Duben 2013

Předpoklady pro hru na nástroj

Uchazeč o studium hry na varhany musí disponovat kromě fyziologických předpokladů, které umožňují hru na pedálovou klaviaturu, také určitým stupněm vyspělosti ve hře na klavír – minimálně na úrovni absolventa 5. ročníku studia hry na klavír a také bezproblémovým zvládním látky hudební nauky. Pokračování v intenzivním studiu klavírní hry je nutným předpokladem pro zvládnání látky varhanní hry. Vzhledem k charakteru výuky hry na varhany nelze pominout učební látku dalších specifických předmětů (improvizace, organologie, doprovod, hra z listu, liturgika, generálbas, harmonie, hudební formy, kontrapunkt, skladba), a proto uchazeč o studium hry na varhany musí disponovat také hlubším vztahem k nástroji a určitou mentální vyspělostí a sociální zralostí, které mu umožní plně chápat mezipředmětové vazby a převádět je do praxe.

Co je důležité na počátku výuky

Na začátku výuky pedagog analyzuje důvody, které žáka vedly k výběru nástroje a představu žáka o využití získaných dovedností. Úkolem pedagoga je tyto důvody a představu dále usměrňovat, rozšiřovat a obohacovat a tím žáka motivovat k hlubšímu zájmu o nástroj a k systematickému studiu. Pedagog respektuje individuální rysy osobnosti, přizpůsobuje výuku tak, aby došlo k vyváženému a komplexnímu rozvoji silnějších i slabších oblastí žáka. Zásadní je ale představit hned v počátku hudbu jako nesmírně tvárný způsob komunikace, vyjádření vlastního vnímání světa kolem nás i v nás specifickými hudebními prostředky. Tuto základní motivační rovinu pak aplikovat i na zvukové možnosti varhan.

Jaké postupy lze využít při výuce – „mininávody“ na výuku situací specifických pro varhany

Výuka obsahuje seznámení se základními principy hry na varhany (správné posazení u nástroje, vhodné obutí, rejstříky, tvoření tónu, čtení notového zápisu ze tří notových osnov současně, typy nástrojů včetně traktur). Důležitou a často opomíjenou oblastí je hra z listu, která při systematické výuce přináší žákovi lepší pohotovost a orientaci v notovém zápisu. Hru z listu žák využije při korepeticích se sólisty nebo s orchestrem. V rámci výuky je vhodné hledat a využít možnosti zahrát si na různé nástroje v různých prostorách, aby žák byl schopen přizpůsobit interpretaci akustice i konkrétnímu typu nástroje. Nesmíme zapomenout na specifické technické a výrazové prostředky manuálové i pedálové hry:

Manuálová technika - němá výměna prstů, přísné legato zejména ve dvojhlasě či vícehlasě jedné ruky, legato palcem, opakované tóny, rozlišení úhozů jako východisko pro artikulaci, artikulace vícehlasu v jedné ruce, hra legato, portamento, staccato v porovnání s těmito úhozy při hře na klavír, vázané oktávy, melodické ozdoby, přebírání hlasů z jedné ruky do druhé, klouzání z černé klávesy na bílou, změny manuálů, hra každou rukou na jiném manuálu, hra kadencí, hra z listu.

Pedálová technika – hra špičkou a patou, artikulace, hra intervalů a stupnic, legato na černých klávesách, klouzání z černé klávesy na bílou, překládání nohou na klaviatuře, dvojitý pedál, úsporný způsob hry a udržování kontaktu s pedálovou klaviaturou.

Souhra – postupný nácvik rozdělení pozornosti mezi pravou ruku, levou ruku a pedál, osamostatnění pedálu a levé ruky.

Slovní popis získání technických dovedností je vždy nedostatečně účinný, proto je osobní příklad u nástroje zcela nezastupitelný. Zásady správného posazení u varhan vychází se společného základu s klavírní technikou.

Rozdíly pocitů při úhuzu je možné žákovi zprostředkovat např. správnou a nesprávnou hrou pedagoga na žakovo předloktí. Při nácviku technických a výrazových prostředků pedagog pomáhá žákovi s tím, aby daný problém pochopil ve své podstatě a nedocházelo pouze k mechanickému opakování a napodobování pedagoga příkladu. Úplné porozumění problému umožní žákovi chápat další souvislosti a využít získané dovednosti při interpretaci skladby. Podstatným prvkem výuky je porovnání pojetí určitých technických i výrazových prostředků v různých varhanních školách. Společná návštěva koncertu s následným rozbohem vhodně doplní výuku a pomůže žákovi snadněji proniknout do toho, jak využít barevnosti nástroje a jaké pocity je možné hudbou sdělit. K lepšímu pochopení interpretovaných skladeb pomůže žákovi také zasazení do historických souvislostí (doba, ve které skladba vznikla, okolnosti vzniku, nástroj, pro který byla skladba komponována atd.). Důležité je také motivovat žáka k jeho samostatnému myšlení. Pedagog působí jako hlavní motivace a vytváří hlubší zájem žáka o studium hry na varhany mnoha způsoby – motivuje žáka k samostatnému výběru skladeb, učí ho hodnotit koncerty, pomáhá mu najít a zdůvodnit chyby, kterých se žák dopustil, a najít efektivnější způsob cvičení, atd. Vhodným doplněním výuky je samostudium určité skladby pod dohledem pedagoga.

Problémem, kterým se setkáváme zejména u chlapců, je problém „dlouhých nohou“. Vždy je třeba nejdříve vyzkoušet takové postavení nohou, které umožní jejich paralelní vedení a alespoň relativní jistotu v poměrování vzdáleností na pedálové klaviatuře a pokud možno hladký nástup na klávesu – tedy kolena blíž u sebe (kolena od sebe ztěžují poměrování vzdáleností a často způsobují „zakopávání“ o klávesy – zejména u radiální klaviatury). Je třeba promyslet místa, kde je možno vyklonit kolena opačným směrem a zároveň změnit náklon chodidel obou nohou. Ne každý žák ale může tento postup s úspěchem používat.

Varhanní hudba je díky konstrukci nástroje tvořena vrstvením zvuku, a proto je důležité u žáků pěstovat cit pro vnímání typicky varhanního vícehlasu. Umožňuje-li to nástroj, je při výuce vhodné, aby pedagog v určité chvíli doplnil chybějící pedálový hlas k nacvičovanému žákovi manuálovému partu (nemusí hrát na pedál, ale např. na jiný manuál), podobně u triové sazby hrát v počáteční fázi studia zbývající třetí hlas atd.

Pedagog také seznámí žáka se základními pravidly údržby varhan, aby byl žák schopen rozpoznat stav, kdy něco je v nepořádku a sdělit problém pedagogovi.

Jaké nejčastější chyby děláme

Jednou z nejčastějších a podceňovaných chyb, kterých se i zkušenější pedagogové dopouštějí, je nerespektování individuálních rysů osobnosti žáka. Stále se setkáváme s pedagogy, kteří mají za léta praxe naučený způsob výuky a seznam literatury a ten aplikují bez rozdílu na všechny žáky. Jakákoliv snaha žáka o nový přístup nebo literaturu je v tomto případě rázně potlačena. Znamená to sice

zdánlivě jednodušší práci pro pedagoga, ale žáci takovým přístupem trpí, protože většinou je učební látka v takovém případě koncipována tak, aby ji zvládli i slabší žáci, ovšem pro talentovanější žáky to znamená velké omezování a bránění v rozvoji. Je třeba zachovat maximálně pružný a individuální přístup ke každému žákovi.

Velmi často se můžeme setkat s tím, že v případě, že žák „udělá chybu“ – např. zahraje špatný tón, pedagog ho ihned opraví s tím, že má hrát fis a ne f. Tento přístup žáka nic nenaučí, pouze na první pohled zjednoduší práci pedagoga. Lépe je žáka na chybu upozornit a nechat ho, aby ji našel sám, případně mu pomoci nalézt problém a pomoci mu analyzovat a pochopit, proč se chyba stala a doporučit mu postup, jak se může této chyby příště vyvarovat.

Dalším velmi důležitým momentem je, že zapomínáme a podceňujeme stálou potřebu žáka motivovat k samostatnějšímu myšlení (hlavním smyslem pedagoga je vychovávat), k hlubšímu zájmu o hru na nástroj, ale také k samostatnému výběru literatury, k sebereflexi, k praxi, atd. Často dáváme příliš velký prostor pouze kontrole a rozvoji technických dovedností, hlídáme, aby žák nedělal chyby, a upozadíme hlavní motivaci – touhu po krásném zvukovém vjemu, zážitek z poselství hrané skladby a z procesu nalézání nejuhodnějších zvukových a výrazových prostředků k vyjádření tohoto poselství. Jiné nebezpečí tkví v tom, že neodhadneme správně míru obtížnosti a rozsahu skladeb pro žáka, např. z důvodu přípravy na soutěž.

Podstatnou součástí výuky, na kterou se stále zapomíná, je hra z listu. Tento prvek výuky žákovi pomáhá k efektivnějšímu nácvičku skladby a rozvíjí další roviny hudebního vnímání.

Jaké způsoby výuky můžeme zvolit

Základním posláním pedagoga je vychovávat, a proto neoddělitelnou složkou výuky je pedagogicko-psychologický přístup k žákovi, tedy řešení vztahu pedagog – žák. Vycítí-li žák autokratický styl výchovy, pak je jeho chování podrážděné, napjaté a někdy projevuje strach ze setkání s pedagogem. Ideálním přístupem je sociálně-integrační, kdy žáci mají důvěru v pedagoga a mohou s ním diskutovat o jakýchkoliv problémech.

V každém způsobu výuky nesmí chybět také motivace žáka – především k hlubšímu zájmu o obor a k samostatnému myšlení. Je důležité vždy přizpůsobovat učební látku individuálním rysům žáka. Je vhodné kombinovat a hledat v literatuře skladby, které jsou komponovány „na míru“ žákovi. Do výuky lze zařadit mnoho prvků: kromě klasické výuky i návštěva koncertů s následným rozбором, účast na soutěžích, interpretačních kurzech, analýza nahrávek, exkurze do varhanářských firem, návštěva prostor se zajímavými instrumenty, organizace seminářů se specifickou tematikou, hra z listu atd.

Učební látka je členěna na technickou průpravu a postupné seznamování s literaturou – proporce obou složek se s přibývajícím věkem žáka mění ve prospěch literatury, postupně dochází k jejich prolnutí a uvědomění, že priorita výrazové a motivační složky zásadně ovlivňuje technickou průpravu od samého počátku studia skladby. Zásoba návodů, se kterými se žák seznámí v počátku vyučování (včetně jejich procvičení s asistencí pedagoga) postupně umožňuje větší míru samostatnosti ve studiu – schopnost samostatného uchopení látky, kterou chce interpret nastudovat, je jedním z cílů výuky. Některé disciplíny je možné také vyučovat blokově či formou návštěvy seminářů se specifickou tematikou (zejména nauku o varhanách, ale také např. improvizaci). Seminární a skupinový způsob

výuky přináší pozitivní prvek vzájemného obohacování a posiluje schopnost vést o problémech rozhovor, obhajovat své názory, korigovat je názory druhých, přijímat jako relevantní i odlišný názor, pokud není v rozporu s odborností, byť sám jej zatím pro svou práci nepřijímám jako východisko. V případě vážného zájmu žáka o pokračování studia hry na varhany na škole vyššího typu je vhodné navázat kontakt s pedagogem takové školy a dohodnout s ním v určitém intervalu konzultace o dalších krocích v přípravě k talentové zkoušce na danou školu.

Tradiční i nové přístupy – nástrojové školy, jejich výhody i nevýhody

Pro potřeby výuky hry na varhany v ZUŠ je vhodné kombinovat látku z různých varhanních škol. Jedná se převážně o školy zahraniční, proto hraje jistou roli také jejich dostupnost. Školy jsou většinou doplněny metodickými poznámkami, což je při omezeném množství metodických textů v češtině pro tuto kategorii studentů velmi cenné. Při výběru cvičení je třeba osvětlit, v jakých souvislostech lze vycvičený prvek následně použít. Některé školy jsou dobou svého vzniku zakotveny v určitém interpretačním názoru, který zejména v případě staré hudby prodělal v posledním čtvrtstoletí zásadní proměnu (nejlépe zohledňuje škola F. Peeterse). Zásadní prvky, které by neměly být v technické i výrazové průpravě opominuty, obsahují všechny školy, veškerá cvičení je také možno modifikovat, do jisté míry je může pedagog použít jako inspiraci pro tvorbu cvičení vlastních, která lépe postihnou problém řešený ve studované literatuře. Při řešení určitých problémů je vhodné také postupně zapojovat žáka a motivovat ho k samostatným návrhům řešení problému. Dle možností školy je velkým přínosem pro praxi také varhanní spolupráce s orchestry nebo sólisty – např. zpěváky. Žák se zde naučí větší pohotovosti, hře z listu a naslouchání dalším nástrojům.

Varhanní školy:

Emília Dzemjanová: Organová škola
 Hermann Keller: Die Kunst des Orgelspiels
 Aladár Zalánfy: Organoiskola
 A. G. Ritter: Škola hry na varhany, Praktische Orgelschule
 Marcel Dupré: Varhanní škola (Škola moderní techniky hry na varhany)
 Enrico Bossi: Metodo teorico pratico per organo
 S. de Lange: Tägliche Übungen im Pedalspiel
 Flor Peeters: Ars Organi
 R. E. Davis: The Organists' Manual (Technical studies and selected compositions for the organ)
 S. Margittay: Historia Organoediae – 12 dílů
 J. Schildknecht: Orgelschule op. 33
 J. Czerny: Praktische Orgelschule
 Jozef Rosinský: Praktický organista, op. 490
 C. H. Strube: Theoretisch-praktische Orgelschule
 F. Z. Skuherský: Velká theoreticko-praktická škola na varhany
 L. R. Pazdírek: Praktický varhaník
 H. Riemann: Technische Studien
 K. Deigendesch: Präludien Buch

C. Sattler: Präludien Album

F. Willms: Preludia

Školy a literatura varhanní improvizace:

J. Vodrážka: Varhanní improvizace

H. Keller: Schule der Choralimprovisation

Ch. Michel – Osterun: Grundlagen der Orgelimprovisation

kostelní zpěvníky, doprovody liturgií různých církví

R. Gaar: Orgelimprovisation

Učebnice generálbasu a hudební teorie:

C. Ph. E. Bach: Úvaha o správném způsobu hry na klavír

V. Bělský: Nauka o varhanách

Z. Blažek: Generálbas

K. Cikrle, J. Sehnal: Příručka pro varhaníky

A. Dolmetsch: Interpretace hudby 17. a 18. století

F. Klinda: Organ v kultúre dvoch tisícročí

F. Klinda: Organová interpretácia

L. Mozart: Důkladná škola hry na housle

J. J. Quantz: Pokus o návod jak hrát na příčnou flétnu

V. Syrový: Vybrané kapitoly z nauky o varhanách

V. Syrový: Kapitoly o varhanách

M. Šlechta: Dějiny varhan a varhanní hudby v Evropě

Výběr etud a přednesových skladeb

Výše zmíněné školy obsahují jak technická cvičení, tak řadu přednesových skladeb zohledňujících stupeň vyspělosti žáka. Tyto školy je vhodné doplnit skladbami z nejrůznějších sbírek.

Stará hudba:

„Achtzig Choralvorspiele“ a další sbírky chorálních předeher různých autorů

J. S. Bach: Osm malých preludií a fug, BWV 553 – 560

Orgelbüchlein – výbrané chorály – BWV 602-604, 609, 610, 613, 614, 619-621, 623, 625, 626, 628, 629, 633-637, 639, 640, 643

Klavierübung Teil III. – BWV 683

Samostatné chorálové přede hry BWV 690, 691, 696-699, 703, 704, 706, 727

Preludium a fuga c moll BWV 549, e moll BWV 533

Preludium G dur BWV 568, a moll BWV 569

Allabreve BWV 589

Canzona d moll BWV 588

Largo z Triové sonáty č. 2 BWV 526

Fuga h moll BWV 579
 Adagio z Koncertu a moll BWV 593
 Largo z Koncertu a moll BWV 596
 G. Böhm. Preludium a moll, další skladby
 D. Buxtehude: vybrané chorální přede hry, preludia
 Canzonetta G dur
 Passacaglia in d
 Toccat a fuga F dur, další skladby
 F. Couperin: Varhanní mše (výběr částí zvl. ze druhé mše)
 J. F. Dandrieu: Noěly
 J. C. F. Fischer: Ariadne musica, Versetti, Preludia atd.
 G. F. Händel: 12 Voluntaries and Fugues
 J. C. Simon: Hudební A B C
 Skvosty varhanní hudby starých českých mistrů
 Choceňský manuskript
 Varhanní knížky starých kantorů
 J. F. N. Seger: Toccaty a fugy (zejm. vydání ARTTHON)
 J. K. Vaňhal: Preambula, 12 fug pro varhany
 J. K. Kuchař: Varhanní skladby
 H. Scheidemann: Preludia, chorální přede hry
 G. Ph. Telemann: Chorální přede hry, Fugy
 Vybrané skladby V. Lübecka, J. Pachelbela, S. Scheidta, J. P. Sweelincka, L. Krebse, G. Muffata,
 D. Zipoliho, G. Frescobaldiho, J. J. Frobergera, N. Bruhnse, J. G. Waltera, L.N. Clérambaulta a dalších,

Hudba 19. a 20. století

J. Alain: Dva chorály, další skladby
 L. Boëlmann: vybrané části z Gotické suity
 Heure Mystique (3 díly)
 J. Brahms: výběr z Jedenácti chorálních přede her
 M. Dupré: výběr ze sbírek Le Tombeau de Titelouze, Fifteen pieces op. 18, 79 chorálních přede her
 A. Dvořák: varhanní skladby
 P. Eben: Deset chorálních přede her
 Momenti d'organo
 Malá chorální partita nebo Mutationes (části)
 J. Francais: Suita karmelitek
 C. Franck: L'Organist
 L. Janáček: Dvě skladby pro varhany
 J. Langlais: Hommage a Frescobaldi, další skladby
 F. Mendelssohn-Bartholdy – vybrané menší skladby a části z varhanních sonát
 M. Reger: Chorální přede hry op. 67, 79b, 135a, vybrané skladby op. 69, op. 59 a op. 65
 J. G. Rheinberger – varhanní dílo
 B. Smetana: Šest preludií

J. Snížková: Středověké reminiscence
 L. Vierne: Pieces en style libre (výběr)
 E. Magnus: 40 Choralvorspiele
 F. Z. Skuherský: 24 lehkých předeher pro varhany, op. 48
 N. Kubát: 150 krátkých předeher a meziher op. 1a, 1b
 J. G. Topfer: 71 Kadenzen und kleine Vorspiele
 Vybrané skladby dalších autorů: A. P. F. Boëly, A. Guilmant, N. Hakim, Ch. Widor, A. Wilscher, Z. Pololáník, B. A. Wiedermann, V. Novák, J. Ropek, G. Merkel, E. Bossi a řada dalších skladeb historických i současných tuzemských i zahraničních autorů

Výrazové prostředky hry – kdy a jak je používat

Barevné možnosti varhan – od počátku vést žáka k poznávání zvukové charakteristiky daného nástroje, sledování rozdílů mezi přístupy jednotlivých varhanářů, zároveň ale i ke znalosti „osvědčených“ zvukových kombinací pro situace, kdy bude málo času na přípravu – výstavba principálového zvuku (plnost, nosnost, dle situace i lesk), flétnového zvuku (pojivost, „kulatost“ zvuku, zpěvnost), práce s charakteristikou smykavých rejstříků (kdy užít samostatně, kdy v kombinaci s rejstříky jiných skupin – zejména širokého sboru), užití jazykových rejstříků – sólová funkce, plénotvorná funkce, užití různých druhů plén v závislosti na původu skladby, užití formě atd.

Význam rytmické složky (vč. agogiky) a artikulace – vštípení zásadní odpovědnosti varhaníka za přesnou a promyšlenou interpretaci rytmické složky v úzké návaznosti na artikulaci – zásadní prostředek k vyjádření metrické pulsace i výstavby frází při omezení jiných možností, které je dáno konstrukcí nástroje.

Dynamické prostředky – úzce souvisí s výše uvedenou dovedností využít barevné možnosti nástroje; seznámení s logikou dynamické výstavby dispozice barokních nástrojů a romantických nástrojů, v romantické hudbě možnost využití (a technický nácvik) pomocných zařízení – žaluzie, crescendový válec, užití volných a pevných kombinací či sequenceru; obecně veškerá literatura, zejména pak stará hudba – zprostředkování dovednosti citlivě pracovat s délkou tónu jako zásadním prvkem dynamiky ve skladbě (zásadně akcentace, ale i další dynamické prvky).

Jak motivovat žáky

Motivace je nejen základní kámen práce pedagoga, ale i základní kámen činnosti hudebníka a každého umělce. Žák musí na pedagogovi poznat, že mu je hudba motivací. Je-li pedagogovi hudba motivací a dává žákovi najevo svou radost z hudby a zájem o ni, bude žák snáze přijímat všechny metodické kroky, které mu pedagog předloží. Jasnou pozitivní motivací je vlastní hra pedagoga, možnost rozhovorů o slyšené hudbě – jak na společně navštívených koncertech, tak z nahrávek, které jednu či druhou stranu „katedry“ zaujaly. Je dobré podporovat žákovu chuť experimentovat se zvukem varhan a zároveň předávat povědomí o jistých pravidlech, která přinášejí určitou jistotu pro zvukový výsledek. Cenné jsou i zkušenosti žáků postavených do role registrátora (svému pedagogovi, svým spolužákům, jiným varhaníkům). Velkou motivační hodnotu mají návštěvy různých nástrojů

kombinované s organologickým vzděláváním. Stejně tak je velkým přínosem aktivní i pasivní účast na interpretačních seminářích zaměřených na různé problémy stylové varhanní interpretace. Existuje celá řada dalších motivačních prvků, které vycházejí z kreativity pedagoga i žáků (ideální je, pokud má varhanní třída i poněkud neformální charakter společenství vzájemně spřízněných lidí).

Kde najdeme další informace

- Používané metodiky hry

Učební osnovy hry na klavír, varhany a harfu pro rozšířené vyučování na lidových školách umění

Učební osnovy hry na klavír, varhany a harfu pro II. stupeň studia na lidových školách umění

Emília Dzemjanová: Metodika hry na organe pre konzervatóriá

Milan Šlechta: Metodika varhanní hry (materiál AMU)

Metodické pokyny ve varhanních školách (viz výše)

- Možnosti dalšího vzdělávání pedagogů

Metodická platforma učitelů varhan – vzdělávací semináře, diskusní setkání nad dohodnutou metodickou problematikou, předávání konkrétních zkušeností s organizací studia, atd.

Semináře a kurzy pořádané různými pořadateli, např. konzervatoře, HAMU, JAMU, vzdělávací agentury, Žitavská letní akademie pro varhaníky, Mezinárodní mistrovské kurzy v Úterý, Mezinárodní letní škola staré hudby Valtice, setkání varhanních pedagogů iniciovaná M. Kolářovou, atd.

- Jakých soutěží se můžeme se žáky účastnit

Organum Regium Pardubice (celostátní úroveň)

Eventuelně dle splnitelnosti požadavků náročnosti i jiné soutěže (často zaštitěné regionem, v němž jsou pořádány)

- Jaké weby nám pomohou – odkazy

www.anatomie-varhan.cz

varhaníci on-line; řada zahraničních webů členěných podle disciplin (varhanní hudba, improvizace, stavba varhan, ...)

www.organumregium.cz

www.varhany.org

www.varhanici.info

www.varhany.net

www.anatomie-varhan.cz
<http://www.neithardbethke.de/content/view/100/111/>
<http://konzervator.cz/organ/>
<http://www.muzikus.cz/muzikontakt/varhanni-soutez-v-polne-a-humpolci~17560/?kat=6.2.1>
www.varhanninastroje.euweb.cz
www.varhany.pueri.info
www.philanthrop.euweb.cz
www.organista.wbl.sk
<http://vp-varhany.unas.cz>
www.varhany.ic.cz
www.lithudba.wz.cz
www.kurz.varhanici.info
www.organisti.sk
www.volny.cz/artthon
www.jehanalain.com
www.gdo.de
www.orgelnieuws.nl
www.hetorgel.nl
www.organo.net
www.chaloupsky.op.cz/PCH-NO.htm
www.ondrejmuha.aspone.cz/harmonizace.htm
www.rowy.net
www.orgelconcerten.ncrv.nl
www.orgelradio.nl
www.organlive.com
www.laukhuff.de/deutsch/orgel.html
www.flentrop.nl/audio.html
www.magnatune.com/genres/

Děkuji všem kolegyním a kolegům, kteří přispěli svými zkušenostmi a postřehy z vlastní pedagogické praxe k vytvoření tohoto didaktického materiálu. Zvláštní poděkování patří Martině Kolářové a Janu Esterlemu za detailní zpracování dané problematiky. Věřím, že nám tyto informace pomohou v naší každodenní práci.